

LA MISSIÓ DE RECERCA DE JOAN JUST I JOSEP ROMA PER TERRES TARRAGONINES PER A L'OCPC (1928)

Rut Nolla Bertran – Laia Bertran Genovès
Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció

L'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (OCPC) (1922-1936) és una mostra de la riquesa del patrimoni musical dels Països Catalans i una eina que permet preservar les cançons que han contribuït a teixir-ne la cultura folklòrica. Avui dia, aquest projecte gaudeix d'un generós repertori de bibliografia que aprofundeix en diversos aspectes. Per aquest motiu, l'objectiu del present estudi és acotar-se a la investigació de la missió de recerca de Joan Just i Josep Roma per terres tarragonines.

Així doncs, després de fer una breu contextualització dels encarregats de la missió, la recerca se centrarà en tres elements clau. En primer lloc, en les memòries, on es detalla l'itinerari que van seguir per a recollir les cançons i s'explica com van dur a terme els viatges; en segon lloc, en els ajudants i els cantadors, que permetran delimitar el perfil que tenien les persones que van col·laborar en l'obra; i, finalment, en les cançons, que són tot un referent dels valors i els ideals de l'època.

2. Joan Just i Josep Roma: dues figures a reivindicar

Des de ben petit, Joan Just i Bertran (1897-1960) va estar lligat al món de la música, ja que amb nou anys va entrar a l'Escolania de Montserrat, fet que va deixar una forta empremta en ell. Després de la temporada en aquest cor, va continuar formant-se a Barcelona i el 1921 van ser nomenat director de música al prestigiós col·legi de Santo Domingo, a Alacant. Alhora, en aquest període va entrar en contacte amb el folklore recollint cançons murcianes. Seguidament, el 1925 va prendre el càrrec de director del Cor Mixt de Ràdio Barcelona. Al cap d'uns anys va començar a treballar per a la Fundació Patxot i juntament amb Josep Roma va emprendre la recollida de cançons per a l'OCPC en diverses localitats. El 1940 va fundar la Schola Cantorum i la Banda Municipal d'Igualada, bandes amb les quals el 1958 va estrenar una representació del *Rèquiem* de Mozart, obra en què s'hi va esforçar tant que es pensa que va accelerar la seva mort (Dalmau 2011: 23-31).

Igual que Joan Just, Josep M. Roma i Roig (1902-1981) també va iniciar els estudis de música a l'Escolania de Montserrat, que li van permetre assolir una base per a poder exercir com a concertista de piano el 1924. Això el va ajudar a

crear-se un nom, ja que va fer una gira de concerts per la Península Ibèrica tant en solitari com en grups de cambra. En la seva etapa musical més prolífica i exitosa, va aconseguir ser catedràtic d'òrgue i director de l'orquestra Filharmònica de Barcelona i del Liceu. Algunes de les seves obres més rellevants són les òperes *Nausica* i *Eridón y Amina* i «l'adaptació orquestral de la primera òpera espanyola que es conserva, *Celos aun del aire matan*, de Juan Hidalgo» (Portell 2002).

3. Les memòries: la proesa del treball de camp

«Sortirem cap a la recerca de cançons amb el cor ple d'alegria, no com de buscadors d'or que no tenen altra perspectiva que l'incògnit, no, nosaltres anem a cercar quelcom [...] amb tanta abundor que no hi ha lloc que no s'hi trobi aquest tresor tan preuat com és la cançó popular» (Massot 1999: 153). Amb aquesta mostra d'entusiasme, de convicció i d'estima per les cançons populars i la tasca de recollida de l'OCPC, s'inicien les memòries de la missió de Josep Roma i Joan Just per terres tarragonines.

Aquest tipus de recerca per encàrrec, que emprengueren tots dos compositors amb il·lusió i rigor, fou una de les metodologies més prolífiques que, juntament amb altres recursos, permeté recopilar uns 40.000 documents per a l'OCPC (Rebés 2022). En les memòries, es detallen, dia a dia, les anades i vingudes dels col·lectors per diferents indrets del Camp de Tarragona. Atesa la precisió d'aquest dietari, tant en l'estudi contextual com en el de contingut i forma de les cançons recopilades, la cronologia de la investigació és important per a constatar les característiques i dimensions de la missió. Alhora, no només permet conèixer de primera mà «una de les actuacions culturals més importants» del segle xx a Catalunya, sinó també la societat i la mentalitat de l'època (Calvo 1996: 76).

En essència, cal ressaltar que la missió de Roma i Just s'allargà des del 3 de juliol al 7 de setembre de 1928, i que, *grosso modo*, es recorregueren dues principals zones del Camp de Tarragona: la de la comarca de l'Alt Camp i la de la Conca de Barberà. Al final de la crònica, s'especifica: «L'ordre, doncs, de la nostra Missió pel Camp de Tarragona és: Valls, Miramar, Alcover, Fontscaldes, Montblanc i els Omells» (Massot 1999: 174), i se segueix aquest ordre en la presentació de les cançons. No obstant, la cronologia dels desplaçaments –incloent-hi aquells en què finalment no pogueren recollir res per a l'OCPC (per exemple, als voltants de Valls i Santes Creus)– és força més complexa. Així, en una primera fase, entre el 3 de juliol i el 15 d'agost, van visitar diverses poblacions de l'Alt Camp. Encara que, sobretot, van estar-se a Valls –ciutat on s'instal·laren–, també van desplaçar-se a Alcover (27 de juliol i 7, 10, 11¹, 13 i

¹ Els dies 10 i 11 d'agost, només va anar-hi Joan Just perquè Josep Roma hagué de marxar a Barcelona.

14 d'agost), a Miramar (8 i 16 d'agost), a Santes Creus (9 d'agost), a Fontscaldes (16 i 18 d'agost) i a l'Albiol (17 d'agost.) Feien estades generalment diürnes, atès que acostumaven a tornar a Valls a passar la nit. En una segona etapa, entre el 22 d'agost i el 7 de setembre, van anar a la recerca de cançons de la Conca de Barberà. Tot i allotjar-se a Montblanc, però, també aprofitaren per tornar un dia a Fontscaldes a retrobar les amistats que havien fet a Valls (4 de setembre), i per anar a Prades (Baix Camp) el 3 de setembre i, fins i tot, als Omells (Urgell) el dia 5. Com en la primera fase, acostumaven a tornar sempre a Montblanc a dormir.²

D'ambdós períodes, pel que respecta a les memòries, en ressalta la dedicació i la disciplina dels col·lectors, que, durant tot l'estiu, no van arribar a descansar o a tornar-se'n a Barcelona, si fa no fa, més d'una setmana. Les darreres paraules del dietari traspuen aquesta implicació de Josep Roma i Joan Just en la causa de l'OCPC:

La nostra impressió respecte a la qualitat i quantitat de les tonades i cançons és francament ben falaguera i tant a Valls com a tota la seva comarca i a Montblanc hem recollit bon nombre de tonades, ço que va ésser [...] una veritable sorpresa. Millor que així hagi estat i de cor contentíssims que puguem contribuir a la glòria de la nostra cançó popular i el seu més característic representant, el «Cançonero Popular de Catalunya» (Massot 1999: 174).

4. *Els ajudants i els cantadors*

Amb l'anàlisi del perfil dels informants d'aquesta missió, s'ha comprovat que, també en terres tarragonines, tant quantitativament com qualitativa, les dones foren informants cabdals en la recollida de cançons. Se segueix, per tant, la tendència de les dones com a informants principals; paga la pena, però, d'estudiar les característiques dels informants de l'OCPC al Camp de Tarragona i de contrastar-les amb les dels ajudants de Roma i Just, que els facilitaren contactes i els ajudaren en tot el que pogueren per tal que acomplissin la seva missió.

Pel que fa als ajudants, el perfil més comú es diferencia molt de l'habitual entre els informants perquè els 19 dels quals es deixà constància eren tots homes (Massot 1999: 175-177). En general, acostumaven a tenir càrrecs eclesiàstics: la majoria eren mossens, encara que també hi destacà algun rector. A més a més, entre els altres informants, hi havia també batlles, arxivers, periodistes i advocats. Molts, sobretot si estaven vinculats a l'Església, tenien coneixements de música i tenien una relació estreta amb institucions com l'Orfeó de Valls i l'Orfeó de Montblanc. Entre aquests 19 informants, de cada municipi, pot ressaltar-se un nom: Don Indaleci Castells (Valls), Mossèn Artur Cabré (Fontscaldes), Mossèn Domingo Lloveras (Alcover), Sr. Joan Poblet Civit (Montblanc) i Mossèn Francisco Xavier Cami (Els Omells) (Massot 1999: 175-177).

² Per a resseguir amb detall la cronologia, vegeu Massot 1999: 153-174.

D'altra banda, els informants, com s'ha comentat, van ser majoritàriament dones. D'un total de 47, d'arreu del Camp de Tarragona, 13 eren homes (un 28%) i 34 dones (un 72%). El patró es repeteix entre els informants vallencs –els més nombrosos–: de 29 persones, un 69% eren dones. La diferència de gènere fou ben notòria en alguns pobles com Fontscaldes i Alcover, en què només hi hagué dones cantadores. Convé subratllar de nou, en aquest sentit, el paper transcendental de les dones en la recol·lecció de l'OCPC i, per extensió, en la recollida de materials folklòrics durant els darrers segles.³

Més enllà de proporcionar una major quantitat de cançons, en l'aspecte qualitatiu, també excel·liren per la diversitat de peces que van cantar. Per exemple, Rosa Tarés (Fig. 1), veïna de Valls nascuda a Cervera, de família acomodada i amb 65 anys (Massot 1999: 178), proporcionà cançons tan diferents entre si com *Los fadrins de Sant Boi*, *Mon pare i ma mare*, *Les tres ninetes*, *La Marieta*, *Marbruc*, *La gorra que tu portes* i *La xeringa* (Massot 1999: 187-197). Fou una de les principals informants de tota la missió. Permeté recollir cançons com les esmentades, que tractaven qüestions ben variades com ara l'amor i el matrimoni, la rebel·lió d'una jove, la guerra i la mort; alhora que, de vegades, aquestes peces presentaven un to irònic o bé el món religiós hi era present de manera menys o més directa.

Així mateix, com a informant d'Alcover, destaca Gaietana Ferrando (Fig. 2), una jove pagesa de 29 anys que ensenyà a les altres xiques del poble, mentre cosien, les cançons que aprengué de la mare (Massot 1999: 180). En el cas d'Alcover, no es recollí el nom de l'informant de cadascuna de les cançons, però se'n poden destacar algunes com *Les tres ninetes de França*, *Una matinada fresca* i *Aixeca't, burret* (Massot 1999: 201-203). També s'hi observa, doncs, una heterogeneïtat temàtica, ja que tracten aspectes com la mort, el matrimoni, l'amor i la malaltia; igual que en les de l'informant vallenc, de vegades la religió hi és present en un segon pla. A banda, els col·lectors recolliren versions ben allunyades de cançons amb un origen comú, tal com s'evidencia en *Les tres ninetes* de Rosa Tarés i *Les tres ninetes de França* d'Alcover.

Tota aquesta diversitat la cantaven informants que, en gran majoria, superaven en edat l'esperança de vida al néixer de finals dels anys 20 del segle passat, situada, per exemple, a Barcelona, sobre els 45,7 anys (Anuari 2003). La mitjana d'edat del conjunt de cantadors (homes i dones) era de 54'9 anys. Tanmateix, hi hagué més d'un poble en què la mitjana superà molt per sobre aquesta xifra general; a Fontscaldes, per exemple, se situava en els 70'6 anys. La menys elevada va ser la de Montblanc (31'3 anys), però, juntament amb els Omells (45 anys), fou l'única vila amb una mitjana per sota de 50 –i, de retruc, per sota de l'esperança de vida al moment–.

3 De la missió de Roma i Just pel Camp de Tarragona, n'han arribat fins avui dia força fotografies dels informants (Massot 1999: 176-177), fet que convé ressaltar per contrast amb altres missions i atenent a la preservació de la memòria històrica. En línia: <<https://calaix.gencat.cat/handle/10687/440899>> [Consulta: abril de 2023].

Fig. 1. Rosa Tarés, informant excel·lent de Valls.

Que una gran part dels informants fossin d'avançada edat denota el perfil que es buscava en els encàrrecs de l'OCPC. L'any en què s'emprengué la missió per terres tarragonines, el 1928, ja era palesa la pèrdua progressiva d'aquesta rica tradició oral. En el redactat que precedeix el llistat de persones distingides que ajudaren Roma i Just, els col·lectors feren constar una afirmació que no tan sols justifica aquestes dades sobre l'edat dels cantadors, sinó que també denota l'encomiable tasca de recollida feta amb l'OCPC davant de circumstàncies que començaven a fer-la ben urgent i necessària: «Vàrem comprendre, nosaltres, que si bé la cançó popular està oblidada, no havia mort mentre quedessin persones dels cinquanta anys per amunt» (Massot 1999: 175).

Essent la major part dels homes informants mossens o rectors, i la majoria de dones treballadores de la llar, el testimoni d'aquests cantadors i cantadores era el vestigi d'una societat camptarragonina que ja havia començat a canviar i que, en les properes dècades continuaria canviant en tots els àmbits de la vida. Així,

Fig. 2. Gaietana Ferrando i altres cantaires d'Alcover.

amb el seu «humil però entusiasta treball» (Massot 1999: 174), Josep Roma i Joan Just encapsularen aquest vestigi, aquest bocí històric, del sud de Catalunya.

5. Les cançons recollides en terres tarragonines

La laboriosa i minuciosa exploració de Just i Roma va ser realment fructífera, tal com indicaven ells mateixos. Al repertori aconseguit hi ha cançons de bressol, de joc, de quitxalla, de Nadal i balades, entre d'altres. Aquesta varietat és rellevant, ja que «l'ampli ventall del cançoner tradicional, avui dia desaparegut en bona part, hi és representat amb nombre molt abundant de versions, la qual cosa mostra la seva vitalitat a l'època» (Oriol 2013: 583). Per aprofundir en el contingut del seu recull, n'hem fet una divisió a partir de quatre eixos temàtics: la religió i el comportament d'un bon cristià, el matrimoni, la definició dels rols femenins i masculins i per acabar, la mort.

El component religiós queda reflectit de maneres diverses. Per una banda, hi ha cançons devotes que esmenten explícitament la paraula de Crist. Aquest és el cas de *Les dotze paraules*, que comença dient: «Ai, mon fill amat, / jo te les diré / les dotze paraules / que Cristo digué» (Massot 1999: 191). Altres cançons són de reflexió moral, relatives als preceptes que ha de seguir el bon cristià. Així, a *El pobret se'n va a captar* es recalca el deure de fer caritat als més desfavorits: «Si ara fos possible / de tornar a l'altre món, / caritat faria als pobres / i assistiria a tothom» (Massot 1999: 210). Fins i tot en una cançó amorosa, *Les tres ninetes de França*, hi ha un esment sobtat a l'eficàcia redemptora de la oració: «És morta la Marieta, / Déu la perdó. / No la veurem ni en finestra / ni en balcó, / sinó en na reixeta / fent oració» (Massot 1999: 201). I en alguna ocasió, com ara a *Los fadrins de Sant Boi*, el concepte de pecat frena l'impuls amorós: «... deu-me'n una abraçada. / –Això no ho faré, no, / que en fóra castigada, / castigada de Déu, / de mon pare i de ma mare» (Massot 1999: 188). No hi falten, lògicament, les nades, plenes de joia i tendresa envers el Jesús nounat: «Allà dalt la muntanyeta / n'hi havia un pessebret...» (Massot 1999: 186).

El matrimoni era una altra preocupació bàsica per a la societat que descriuen les balades, en què el rol de la dona es reduïa sovint a trobar marit, a la maternitat i a tenir cura de la llar. A *Les tres ninetes*, una donzella que ha quedat prenyada, no sabem de qui, es lamenta perquè no sap què fer del fill que porta al ventre: «Ai, fill de mis entranyes, / me'n faràs penar i morir [...] que si jo te'n tiro a l'aigua, / no hi haurà cel per a mi. / Si jo te'n dono a dida, / jo no en trobaré marit». Si la criatura viu, tothom sabrà que és mare soltera. Llavors, el fill del rei la consola amb la promesa d'un casament que tancarà l'escàndol: «que no te'n faltarà marit [...] / i si cap d'ells no t'agrada, / te'n casaràs amb mi» (Massot 1999: 189). No falten tampoc les dures queixes de la dona casada per imposició dels pares, com ara al cèlebre *Rossinyol que vas França*, que adopta aquí per títol el primer vers: «Els meus pares m'han casada, / a un pastor m'han donada [...] / Als meus pares m'hai queixada / i no hai estat escoltada» (Massot 1999: 213). Convé subratllar el verb *donar*, ja que accentua la visió del matrimoni com un contracte que transfereix la dona com si fos un producte mercantil.

Aquesta mentalitat prové de l'assignació dels rols de gèneres, és a dir, dels atributs que han de posseir i acomplir els homes i les dones. En primer lloc, a l'*Arciseta* es veu la imatge tòpica del marit que abandona la llar per anar-se'n a la guerra, i en conseqüència, la dona desamparada és víctima d'un raptor que se l'emporta lluny de la seva terra, obligant al marit a una maniobra de rescat: «A Arciseta l'han casada / amb el ric del Mallorquí. / De tan petiteta que era / no se'n sap calçar i vestir [...] / –Rei moro, rei moro, / jo me'n vai amb lo meu marit» (Massot 1999: 215). La mateixa obediència i submissió que imposava el marit, havia de mostrar-les també la filla respecte al pare, fet que es denuncia a *Sota l'aulivera, auliva*: «–A la plaça en ballen coques. / Mare, deixeu-m'hi anar. / –No

hi vagis, Caterineta, / que ton pare ha d'arribar». Tanmateix, ella se n'hi va amb conseqüències fatals perquè el pare la mata a garrotades: «La tercera garrotada, / els fetges li van saltar» (Massot 1999: 208). Per acabar, a *Los fadrins de Sant Boi* se'ns presenta el galant que observa la dona com a objecte de plaer: «Ja la veu al balcó, / sola que es pentinava; / la pinteta n'és d'or, / l'escarpidor de plata» (Massot 1999: 188). Cal advertir que la imatge de la dona que es pentina els cabells com a signe d'apertura eròtica és una convenció de l'art universal. Podem trobar-la, per exemple, al poema de Francesc Vicenç Garcia «A una hermosa dama...».

Finalment, també apareix la mort, que a vegades es deu a la violència familiar i domèstica, com és el cas de *Sota l'aulivera*, *auliva*, i d'altres, l'ocasionen les guerres i és la força cruel que separa dues persones que s'estimen. Per exemple, a *Marbruc*, on la dama que espera el retorn del espòs amat pregunta «Ai, patge, lo bon patge, / quina nova porté?». I aquest respon amb sequedat: «Marbruc és mort en Francia, / és mort i soterré» (Massot 1999: 192). La pèrdua de l'enamorat pot comportar la mort immediata de l'enamorada, i així és a *La presó de Lleida*, quan la *vox populi* pregunta i respon al mateix temps: «-Ai, què és allò? / -La filla de don Carlos, / que ha mort pel seu aimador» (Massot 1999: 205).

6. Conclusions

Amadou Hampâté Bâ, ferm defensor de la cultura popular i la tradició oral, com a membre de la UNESCO, donà un altaveu mundial al proverbi africà «quan un vell mor, una biblioteca es crema» (Hampâté 1991). Aquest proverbi sintetitza, a la perfecció, la peremptorietat dels projectes de recollida folklòrica empresos als Països Catalans, en especial, durant la primera meitat del segle xx. Amb la seva missió de recerca al Camp de Tarragona, entre el 3 de juliol i el 7 de setembre de 1928, Joan Just i Bertran i Josep M. Roma i Roig s'avesaren a recollir cançons en els diferents pobles i ciutats de les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà. Encara que es donà «una idea ben acabada de les característiques de la comarca de Valls», malgrat l'igual reeixida recollida a «la comarca de Montblanc», la tasca en aquest territori «no pogué completar-se» (Massot 1999: 175).

Els col·lectors, amb la proesa del seu treball de camp, garantiren la preservació de bona part del patrimoni oral cançonístic de Valls, Miramar, Alcover, Fontscaldes, Montblanc, i fins i tot d'una petita part de territori lleidatà: els Omells. A pesar que la manca de temps condicionà les seves ambicions recol·lectores –que haguessin volgut oferir, també, una rica varietat de material d'indrets com Santes Creus–, la missió s'acomplí amb èxit.

Les cançons, sobretot obtingudes a través d'informants d'avançada edat (amb una mitjana de 54,9 anys) que eren principalment dones (en un 72% dels casos), presenten una gran riquesa formal i argumental. En el present estudi, se n'han analitzat, de manera sintètica, els principals eixos temàtics: la vessant religiosa,

cristiana i moral, ben impregnada en cançons com *Les dotze paraules* i *El pobret se'n va a captar*; el matrimoni, present en *Les tres ninetes* i en *Els meus pares m'han casada*; els rols tradicionals masculins i femenins, per exemple, a *Sota l'aulivera*, *auliva* i *Los fadrins de Sant Boi*; i per últim, la mort, tractada durament a *Marbruc* i a *La presó de Lleida*.

Nogensmenys, convindria que, en futures investigacions, s'aprofundís en aquesta qüestió, així com també es fes un estudi d'aquest material recollit per a l'OCPC en clau lingüística i musical. Caldria posar en relleu la transcendència de la missió de recerca de Joan Just i Josep Roma i donar-la a conèixer a la població general. Al cap i a la fi, en aquestes cançons del passat es troben els ingredients del present que borbolla a les terres tarragonines, l'arrel del seu model de vida i els fonaments dels valors que avui dia hi floreixen.

Referències bibliogràfiques

- ANUARI (2003): «Evolució de l'esperança de vida en néixer. 1900-2000», *Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona 2003*. En línia: <<https://ajuntament.barcelona.cat/estadistica/catala/Anuaris/Anuaris/index.htm>> [Consulta: abril de 2023].
- CALVO, Lluís (1996): «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya seixanta anys després. Una restitució històrica», *Serra d'Or*, núm. 438 (juny de 1996), p. 75-76. En línia: <https://www.cervantesvirtual.com/portales/serra_dor/obra/serra-dor-any-xxxviii-num-438-juny-1996-1132184/> [Consulta: abril de 2023].
- DALMAU, Jordi (2011): «El mestre Joan Just (1897-1960). En el cinquantenari de la seva mort», *Revista d'Igualada*, núm. 37 (abril de 2011), p. 23-35. En línia: <<https://www.revistaigualada.cat/wp-content/uploads/2014/11/37.11.22.pdf>> [Consulta: abril de 2023].
- HAMPÂTÉ, Amadou (1991): *Amkoullé, l'enfant peul. Mémoires, I*, Arles, Actes Sud.
- MASSOT, Josep (ed.) (1999). *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IX. Memòries de missions de recerca per Enric D'Aoust-Palmira Jaquetti; Josep Roma-Joan Just; Joan Amades*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ORIOI, Carme (2013): «Massot i Muntaner, Josep. *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-2011», *Estudis Romànics*, vol. 35, p. 579-585. En línia: <<https://raco.cat/index.php/Estudis/article/view/342600>>. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-2011. (raco.cat)> [Consulta: abril de 2023].
- PORTELL, Núria (2002): «Josep Maria Roma i Roig», dins *Gran enciclopèdia de la música*. En línia: <<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-de-la-musica/josep-maria-roma-i-roig>> [Consulta: abril de 2023].
- REBÉS, Salvador (2022): «En el centenari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-2022)», *Sonograma Magazine*, núm. 55 (juny 2022). En línia: <<https://sonograma.org/2022/06/en-el-centenari-de-lobra-del-canconer-popular-de-catalunya-1922-2022>> [Consulta: abril de 2023].